

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ДО ПРИРОДИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ М. ГРОТА

На сучасному етапі наукового пізнання проблема взаємодії суспільства і природи набуває важливого значення, що зумовлено процесом становлення цивілізаційного виміру багатогранного життя людей. У ХХ ст. людство почало усвідомлювати: посилення впливу на довкілля може стати неконтрольованим і спричинюватиме загрозу людському існуванню. Екологічна криза значною мірою зумовлена аксіологічною кризою як невідповідністю етичних нормативів екологічним вимогам сучасності. Важлива роль у подоланні цієї кризи, на думку наукової спільноти, належить освіті й педагогіці, які формують образ людини в світі культури.

Осмислення педагогічної спадщини зазначеного періоду, який увійшов в історію педагогіки як етап поглиблення ідей національного відродження України, не може залишити поза межами наукового аналізу й інші питання, що не були безпосередньо пов'язані з процесами становлення та боротьби за національну освіту й виховання. Тому з'ясування та визначення концептуальних положень проблеми утвердження екофільної позиції людини є одним з важливих завдань сьогодення.

Мета статті – визначити аксіологічні засади формування етичного ставлення школярів до природи, розроблені М. Гротом – представником української педагогічної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст.

В історії педагогічної думки України кінець ХІХ – початок ХХ ст. представлено такими яскравими особистостями, справжніми педагогами, як-от: О. Герд, М. Грот, Б. Грінченко, С. Русова, І. Стешенко, М. Сумцов та інші. У їх працях охарактеризовано певні детермінанти нової ціннісної позиції людини щодо природи, засновані на аналізі емоційно-психологічних, когнітивних та праксеологічних особливостей освоєння школярами природної дійсності.

Ці педагоги були прихильниками передової російської революційно-демократичної педагогіки, зокрема, педагогічних поглядів К. Ушинського; своєю діяльністю вони відіграли велику роль у поширенні освіти серед народів національних окраїн Росії; сприяли відкриттю початкових шкіл для дітей простого народу, дбали про розвиток середньої й вищої освіти для молоді; чимало зробили для підготовки національних педагогічних кадрів; створювали алфавіти рідної мови та підручники для учнів і методичні посібники для вчителів; перекладали рідною мовою підручники К. Ушинського.

Саме до них належав Микола Якович Грот (1852–1899), який перше десятиліття самостійного творчого життя провів в Україні, де починалася його освітньо-філософська діяльність як професора Ніжинського історико-філологічного інституту (від 1876 р.), а згодом (упродовж 1883–1886 рр.) – Новоросійського університету в Одесі. Після цього він переїхав до Москви, де працював професором університету, обіймав посаду голови Московського психологічного товариства, був першим редактором журналу “Вопросы философии и психологии”.

Дослідник М. Бойправ наголошував на тому, що в усі періоди життя М. Грот вів громадську роботу, активно займався просвітницькою діяльністю, “намагаючись зробити психологічні й філософські знання доступними для більш широкого загалу людей, брав участь у реформуванні освіти в Росії, а також був блискучим науковцем і педагогом” [3, с. 15].

М. Грот, переконавшись у помилковості використання психологічного методу самоспостереження, поступово відмовився від нього. У праці “Засади експериментальної психології” вчений звернув увагу на те, що “труднощі, з якими стикається експериментальна психологія, полягають у способі описування, передавання, пояснення мого душевного стану іншій особі й правильному тлумаченні нею мого душевного стану” [5, с. 12].

Так, М. Грот звертає увагу на тісний зв'язок психічних явищ і навколишнього середовища. Він зазначає: “Документи, у яких розкриваються факти людського психічного життя, є численними, їх свідчення широко й скрізь розкидані навколо нас, і ми їх майже ще не вивчали, не досліджували... Уся література, усе мистецтво, вся наука, релігія, філософія, всі історичні діяння людей, їх побут, звичаї і закони, твори архітектури, живопису, скульптури, музики й поезії, форми державного й суспільного ладу – все це психічні факти й документи мислення, творчості, почуттів, волі людей, і ми ще не вивчали їх психологічно..., не вміли вивчати..., тобто психологічно експериментувати” [5, с. 35].

М. Грот підкреслював, що світова воля виявляється не тільки в співпереживанні та благоволінні до конкретних істот, а й у самовідданому служінні ідеям – науці, мистецтву, філософії, релігії; вона в кожній діяльності й у кожному діячеві, що мають за свідому мету нескінченне духовне вдосконалення світу, високий рівень моральності.

Як зауважує М. Бойправ, М. Грот визначає розвиток світу “як прогрес, у якому духовна сила постійно переважає над матеріальною; це є космічним законом. Вищим продуктом розвитку світового процесу, до якого прагне прогрес, на думку вченого, є духовна самосвідомість. Кінцевий результат такого розвитку він вбачав не тільки в “активній діяльності свідомості”, а й у залежності її від “вищої волі”, яка спрямовує розвиток тих чи інших подій [3, с. 88].

На думку М. Грота, у кожній людині, крім індивідуального й біологічного суб'єкта, пов'язаного з “тваринним життям”, є суб'єкт загальний, світовий, який підкорюється об'єктивним законам істини й добра, в якому безпосередньо реалізується божественність всесвітнього духу. Отже, він може виходити в інші простори, які тісно взаємодіють між собою. Загальні об'єктивні й індивідуальні суб'єктивні закони переплітаються між собою. Як зауважував Ю. Айхенвальд, “моральні устої життя, за М. Гротом, мають бути закладені в самій людині, а не поза нею, у її вільній волі, яка власне тому й вільна від фізичних умов нашого індивідуального життя, що вона – світовий і творчий початок. Але все живе повинно піднятися над чисто біологічним, повинно бути ідейним і психологічним розквітом життя, а не одним лише проявом матеріальних сил” [1, с. 6].

Вічність існування душі, духу М. Грот намагався пояснити у своїй праці “Поняття про душу й психічну енергію в психології”. В основу теоретичних принципів ученим покладено закон збереження й перетворення енергії, кот-

рий, як вважали певний час, на духовне життя не поширюється, оскільки воно дуже мінливе, своєрідне, зовсім не схоже на матеріальні процеси.

Найбільш глибоко названу роботу й загалом спадщину М. Грота як мислителя схарактеризували його сучасники. Він вказував на важливість думок вченого стосовно того, що в кожній нормальній людині є кількісний баланс психічної енергії. Ця енергія може існувати у вигляді потенційних можливостей або ж у вигляді актуальної потенційної творчої діяльності, може набувати різних форм і розвиватись одна за рахунок іншої. Але загалом для конкретного індивідуума вона є приблизно однією й тією ж сталою величиною. Людина отримує від свого організму й оточення стільки психічної енергії, скільки віддає їм, і віддає стільки, скільки отримує. Разом з організмом і навколишнім середовищем вона утворює психофізіологічну систему, в якій загальна сума психічних і фізичних енергій при всіх можливих перетвореннях їх залишається сталою [7, с. 17].

М. Грот обстоював ідею вічності, сенс якої він вбачав у тому, що психічна енергія людини після смерті тіла може бути перенесена до іншої системи елементів, у якій вона існуватиме вічно, тобто до ефірного середовища, котре є носієм цієї енергії. У Всесвіті відбувається якісний процес її перетворення, що становить основу розвитку, прогресу. Метою останнього, на думку науковця, є "...зростання свідомості й самосвідомості людини, які залежать від перетворення світових енергій з нижчих форм (фізичних) на вищі (психічні) через економію та накопичення" [6, с. 69]. Отже, для М. Грота основний зміст життя людини – це розвиток моральності, удосконалення моральної саморегуляції.

У своїх працях учений навіть намагався зарахувати психологію до ряду природничих наук, оскільки "психологія як наука точна й експериментальна, безперечно, матиме безмежно широкі нові горизонти для своїх досліджень. Якщо відкинути деякі старі прийоми й поняття, вона приєднається до загальної "роботи" природничих наук, тобто до розробки вчення про енергію, про її перетворення та збереження в природі й організмі" [6, с. 72].

М. Грот доводить, що життя людини є взаємодією організму з довкіллям, унаслідок якої внутрішні відносини пристосовуються до зовнішніх, а зовнішні – до внутрішніх. Кожен акт такої взаємодії учений називає "психічним обертом", який може розпочинатись або з середовища, ззовні, або зсередини, з самої свідомості.

М. Грот, розглядаючи співвідношення зовнішнього й внутрішнього досвіду, підкреслював неоднакову роль кожного з них у процесі пізнання. Так, зовнішній досвід лише поверхово виявляє внутрішні сили, що визначають сутність речей і явищ, а розуміння їх приходить лише з внутрішнім досвідом. Через самосвідомість, внутрішній досвід людина дізнається, що таке відчуття, мислення, знання й сам досвід. Тому достовірність знань, що ґрунтуються на зовнішньому досвіді, можна вважати умовною. Вищою формою пізнання є самопізнання. Лише шляхом внутрішнього досвіду можна збагнути суть причинності, якою є воля, що творить те чи інше явище. Суб'єктивними й підвладними пізнанню через внутрішній досвід є простір і час [2].

Але якщо результати, отримані через самосвідомість, люди екстраполюють на Всесвіт, то необхідно довести правомірність такої "процедури". У концепції

М. Грота це стає можливим через постулювання “закону одноманітності природи”, який виводиться на підставі внутрішнього досвіду, але має об’єктивне значення. Його сутність полягає у відповідності між “Я” людини як мікрокосму, в якому відбивається Всесвіт, і Всесвіту як такого, що у великих масштабах відображає людину як одиничне “Я”. Спираючись на ці положення, науковець утверджує дуалізм природи, яка складається з духу й матерії. Проте цей дуалізм постає в новій формі – як “монодуалізм”. За посиланням В. Гомонної, М. Грот писав: “Цей дуалізм водночас є монодуалізмом, як можна зробити висновок із загального поняття сили, що об’єднує поняття духу й матерії. Але об’єднує дуальні начала природи не лише внутрішня сила. Вищим чинником, що єднає пасивну матерію й активний дух, є Абсолют, Бог як початок і джерело всього, що існує, що є душею Всесвіту. З ідеєю Бога лише і може бути пов’язана ідея розумності та загальної доцільності всього суцього, справжній смисл добра і зла, віра в прекрасне, в ідеали справедливості” [4, с. 321–324].

В останні роки життя вчений зацікавився питаннями моральної рефлексії та етики, про що свідчать його статті “Основи морального обов’язку” (1892), “Моральні ідеали нашого часу” (1893), “Устої морального життя” (1895), у яких наявна спроба критики тогочасних принципів моралі.

Аналізуючи спадщину М. Грота, варто звернути увагу на те, що науковець був також творцем оригінальної теорії емоційно-морального розвитку людини. Заслуговує на увагу його думка про те, що “всі моральні устої поведінки, запропоновані релігією, філософією, позитивною наукою – любов до Бога, ближнього, віра в правду й удосконалення, надія, прагнення до щастя, ідея морального обов’язку тощо, – всі є фактами духовного життя суб’єкта, його стану, що формують особливості нашого внутрішнього “Я” [5, с. 21].

Наукові праці М. Грота містять положення, які залишаються актуальними й сьогодні. Вчений розширив сферу своєї діяльності “від суб’єкт-об’єктного аналізу” до виходу в систему “людина-світ” [3].

Основою всіх явищ він визнає єдину душу, але в природі бачить дуалізм першооснов, які перебувають у постійній боротьбі між собою: сила духу й сила матерії.

Поступово змінилися погляди вченого на природу людини. Вони також набули дуалістичної форми. У кожній людині, наголошував науковець, крім індивідуального суб’єкта, якого можна назвати “біологічною істотою”, є суб’єкт загальний, світовий, який підкорюється об’єктивним законам істини й добра, в якому безпосередньо реалізується божественність всесвітнього духу, й тому ми пізнаємо “себе в світі й світ у собі”. Найвищим продуктом світового розуму, на який спрямований прогрес, на думку М. Грота, є духовна самосвідомість.

З часом науковець почав замислюватися над проблемами, які завжди хвилювали людство (життя і смерть, зв’язок організму з космосом, вічність тощо). У своїх працях М. Грот намагався знайти відповіді на такі питання: як зрозуміти, примирити вічні суперечності дійсності – світ духу і світ матерії; чи є людська душа; свобода волі людської душі; моральний світопорядок, моральний обов’язок і любов; простір і час та душевні феномени тощо.

Висновки. Вивчення М. Гротом психічних чинників світосприйняття і світорозуміння суттєво доповнило та модернізувало сциєнтистську традицію

вивчення природи, її впливу на життя людини. Його основними світоглядними проблемами були ті, які сприяли “озброєнню” процесу навчання й виховання ідеями, концепціями аксіологічного, морального спрямування. Це стає особливо важливим сьогодні в дискусіях, присвячених проблемам екологічної освіти, в яких постає питання про те, що повинно бути в центрі уваги: “природне середовище” чи “світ природи”? У першому випадку екологічна освіта має спрямовуватися на формування системи уявлень про природу як сукупність природних об’єктів, на суб’єктивне позитивне ставлення до природних об’єктів як унікальних, неповторних, самоцінних, а також на стратегії й технології непрагматичної взаємодії з ними. Саме ця орієнтація в екологічній освіті (на “природу як середовище”) дістала сьогодні визнання й підтримку на міжнародному рівні. Варто зазначити, що останнім часом все більше фахівців розуміють, що без поглиблення й поширення екологічної освіти неможливе комплексне розв’язання екологічної кризи.

Разом з тим сьогодні в орієнтації екологічної освіти в аспекті пріоритету формування тих чи інших підструктур екологічної свідомості спостерігаємо різноманітні тенденції. Перша тенденція характеризується, насамперед, орієнтацією на створення системи екологічних уявлень. Прихильники цього підходу вважають, що саме через екологічну освіту, розширення екологічних знань, формування здатності бачити комплексні проблеми природоохоронної галузі можна уникнути екологічної кризи.

Для другої є характерною, передусім, орієнтація на формування підструктури відносин. Ті, хто дотримується цього підходу, вважають, що без зміни ставлення людей до природи розвиток екологічних проблем є неможливим, адже знання без певного застосування є лише “інтелектуальним балансом”.

Третя тенденція характеризується орієнтацією на розробку стратегій і технологій екологічної освіти. Прихильники цього підходу вважають, що без оволодіння відповідними стратегіями й технологіями взаємодії з природою, без адекватної екологічної культури не можна розв’язати екологічні проблеми через те, що людина буде безпорадною в реалізації своїх знань на практиці.

Саме дослідження різноманітних проблем екологічної освіти наприкінці ХІХ ст. (70–90-ті рр.), зокрема у працях М. Грота, дали змогу визначити методологічні та теоретичні основи екологічної освіти відповідно до можливостей певного віку; сформулювати зміст ознайомлення з природою, який певною мірою сприяє екологічній освіті; довести, що в основі формування екологічної культури лежить розуміння значущих залежностей і зв’язків, наявних у природі, взаємодії живої та неживої природи; з’ясувати, які з форм, методів і засобів екологічної освіти є найбільш ефективними.

У межах планування основних стратегій морально-ціннісного ставлення до природи, які визначаються як техноцентрична, природоцентрична та екоантропоцентрична світоглядні парадигми, видатний педагог М. Грот розумів значення освіченості, національної культурності й обґрунтував необхідність змін у поглядах на природу та людину в природі. Сучасний аналіз його спадщини засвідчив, що висловлені ними ідеї та створені концепти випереджали свій час і є актуальними для сучасної освіти, вони потребують подальшого висвітлення та поширення наукового дискурсу.

Література

1. Айхенвальд Ю.И. Очерк этических воззрений Н.Я. Грота / Ю.И. Айхенвальд // Вопросы философии и психологии. – М., 1900. – Кн. 1 (51). – С. 61–62.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост. : Н.П. Калениченко]. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
3. Бойправ М.Д. М.Я. Грот: психологічні погляди та освітня діяльність : монографія / М.Д. Бойправ – Ніжин : НДПУ імені М. Гоголя, 2002. – 176 с.
4. Гомонная В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.) / В.В. Гомонная – Ужгород : Закарпаття, 1992. – 291 с.
5. Грот Н.Я. Основания экспериментальной психологии / Н.Я. Грот // Вопросы философии и психологии. – 1895. – № 30. – С. 56–70.
6. Грот Н.Я. Понятие о душе и психической энергии в психологии / Н.Я. Грот // Вопросы философии и психологии. – 1897. – № 37–39. – С. 11–19.
7. Стешенко І.М. Помічч учителю в справі національного виховання учнів : лист “до Губерніальних і повітових земських управ, міських управ і учительських організацій” / І.М. Стешенко // Київська Земська Газета. – 1917. – 11 грудня. – № 171. – С. 2–8.
8. Сумцов М.Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов. – Харків : Акта, 2002. – 282 с.

БІЛОСТОЦЬКА О.В.

КОНТРОЛЬНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЕТАП ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НДРС

У державних нормативних документах, які визначають стратегію розвитку освіти (Закони України “Про освіту” та “Про вищу освіту”, Державна національна програма “Освіта”, Національна доктрина розвитку освіти), вказано на необхідність поєднання навчально-виховної діяльності студентів із науково-дослідною як чинником розвитку особистості майбутнього висококваліфікованого працівника в галузі освіти, здатного до реалізації власного потенціалу, виявлення та впровадження інноваційних технологій навчання, виховання та розвитку дітей, готового до постійного самовдосконалення.

Питання організації науково-дослідної роботи студентів (далі – НДРС) висвітлено у працях Н. Давидюк, В. Голобородько, В. Гнедашова, М. Дудорової, А. Сологуб, Р. Хрустальнової. Науково-дослідну роботу розглядають як засіб формування самостійності (Н. Коваль, В. Степашко); творчої активності (В. Смагін); творчої особистості (О. Павленко, І. Гончарова); творчої самореалізації (Л. Левченко), дослідної позиції (В. Лісовий); професійно-кваліфікаційного зростання (Г. Лоцман); дослідних умінь (В. Бударкевич, А. Карлашук, І. Краснощок, Н. Недодатко, І. Процик, О. Резіна, М. Фалько); дослідних здібностей (В. Андреев, С. Білоус); засобів підвищення знань (Т. Баранова, М. Князян).

Але вплив науково-дослідної роботи на формування особистості майбутнього вчителя, його морально-вольових та професійних якостей, рівень педагогічної та науково-дослідної культури досі залишаються поза увагою науковців.

Мета статті – аналіз результатів контрольно-аналітичного етапу експерименту з реалізації виховного потенціалу НДРС.

На контрольно-аналітичному етапі експерименту дослідженням було охоплено 483 студенти і 79 викладачів чотирьох факультетів Харківського гуманітарно-педагогічного інституту.